

U Juljskoj je krajini talijanska propaganda mnogo činila da bi se iz te regije prikupio velik broj radnika za rad u Etiopiji nakon završetka rata. Ponekad su se prijavljivale i čitave tvrtke. Kako doznajemo iz potpoglavlja „Radnici u Istočnoj Africi“ (154-159), radnici su u Etiopiju odlazili uglavnom zbog plaće, iako su uvjeti rada (klima, prehrana i izloženost bolestima) bili loši, s nerijetkim smrtnim slučajevima, pogotovo od malarije. Konačno, u posljednjem potpoglavlju „Talijanska okupacija Etiopije i oslobođenje“ (160-169) autor donosi pregled stanja u Etiopiji nakon okupacije. S obzirom na to da je Etiopija i nakon okončanja rata bila nemirno područje, njezina je pacifikacija popraćena mnogobrojnim zločinima, dok se kao mjesto za naseljavanje Talijana pokazala nezanimljivom. Kraj talijanske okupacije Etiopije nastupilo je krajem 1941. nakon protuudara britanskih snaga.

Nakon „Priloga“ (170-188) u kojima se nalaze govori Benita Mussolinija, članci iz časopisa *Istra*, govor Haile Selasija u Ženevi pred Ligom naroda, presuda Klementu Sergu te tablice s brojem Istrana nazočnih u kolonijama po pojedinim općinama u travnju 1936., slijede „Izvori i literatura“ (189-195), potom sažetci na talijanskom i engleskom jeziku (196-200) te „Bilješka o autoru“ (201).

S obzirom na to da se većina dosad objavljenih historiografskih radova o Istri u doba talijanske uprave odnosi na područje samoga poluotoka, posebna je vrijednost knjige Davida Orlovića u tome što govori o sudbini naših ljudi u drugim dijelovima svijeta u okviru služenja njihovoj tadašnjoj domovini – Kraljevini Italiji.

Igor Jovanović

Rinaldo Racovaz, *Arsia, un'opera d'arte d'edilizia moderna / Raša, remek-djelo graditeljstva Moderne*, Arsia – Raša: Comunità degli Italiani "Giuseppina Martinuzzi" di Albona – Zajednica Talijana „Giuseppina Martinuzzi“ Labin / Consiglio della minoranza italiana della Città di Albona – Vijeće talijanske manjine Grada Labina, 2016., 308 str.

Razdoblje talijanske uprave nad Istrom, pokazuje uvid u recentno izdavaštvo, inspirativna je podloga povjesničarskoga rada. U proteklih je desetak godina, tek kao podsjetnik i primjer, historiografija na hrvatskom jeziku

obogaćena za nekoliko monografskih djela koja znatno proširuju ili barem sintetiziraju dosadašnje spoznaje. Vrijedi u prvom redu podsjetiti na knjigu Milana Radoševića *Smrt na krilima siromaštva*, kao i na recentna djela Stipana Trogrlića te Mate Krizmana, prikazana u 9. svesku ovoga godišnjaka. Doda li se tomu monografija o školstvu u navedenom razdoblju koja je, prema najavama izdavača i autora, u završnoj fazi oblikovanja, izvjesno je kako podloga budućim istraživanjima koja bi se fokusirala na prostorno i/ili vremenski užu tematiku s godinama postaje sve čvršćom.

Dvojezična monografija posvećena Raši osebujno je djelo. Bibliografija na kraju knjige ukazat će neupućenom čitatelju kako je istočnoistarski rudarski gradić višekratno obrađivan i prikazivan u znanstvenoj literaturi, ali i publicistici te specifičnim djelima tiskanima prije i nakon Drugoga svjetskog rata, križancima režimske propagande i modernističkoga zanosa. Pa ipak, može se reći da je *Raša, remek-djelo graditeljstva Moderne* temeljno djelo, u više no jednom smislu. Prije svega, ono se doista, i to ekstenzivno, bavi temeljima, odnosno okolnostima, ali i materijalnim uvjetima u kojima je tijekom nekoliko godina u dolini potoka Krapna podignuto naselje čiji je izvorni oblik uvelike očuvan do danas. Konkretnije, više nego na spomenutu literaturu o Raši, Racovaz se pri pisanju monografije usredotočio na očito dobro sačuvano i sređeno arhivsko gradivo koje se čuva u Državnome arhivu u Pazinu. Zahvaljujući bogatom popratnom slikovnom materijalu prikupljenom iz različitih izvora, tekst koji višekratno zalazi u neuobičajeno detaljna pojašnjenja razmjerno je lako prohodan i za šire čitateljstvo. Ova monografija, pokazat će vrijeme i razmjeri njena korištenja, mogla bi biti temeljna, bolje rečeno neizostavna, i pri nekim budućim studijama posvećenim raškoj prošlosti, ali taj je aspekt primjerenije ostaviti za kraj prikaza, nakon konkretnijega osvrta na sadržaj.

Publikaciju otvaraju „Proslov načelnice Općine Raša“ (5) i „Uvod“ (6-8), a uvodnoga su karaktera i prva poglavlja posvećena „Smještaju i opisu Raše“ (10-12), „Situaciji na Labinštini u prvim desetljećima XX. stoljeća“ (14-18), „Rudnim resursima“ (22-26), „Melioraciji“ (28-45), „Vodovodu“ (46-55), „Termoelektrani Vlačka“ (62-71) te „Anonimnom ugljenokopnom društvu Arsa – Poduzeću talijanskih ugljena – Autonomnoj ustanovi za pučke kuće“ (72-93). Preciznije, navedene cjeline upoznaju čitatelja s prostornim i povijesnim kontekstom u kojem će, tijekom druge polovice tridesetih godina dvadesetoga stoljeća, nastati Raša. Autor je već na ovim stranicama naznačio

pristup kojega će se držati i u ostatku monografije: s obzirom na opseg djela, njegovi su uvidi razmjerno sažeti (ali upućeni), a prostor je darežljivo ustupio izvornome gradivu, bilo u vidu opsežnih navoda ili, višekratno, preuzimanja integralnih izvješća onodobnih upravnih struktura u obliku priloga na kraju pojedinih poglavlja, dok slikovni dio nadopunjuje tekstualni.

Na osmišljavanje i podizanje Raše kao *città di fondazione* usredotočena su sljedeća poglavlja, počevši od cjeline naslovljene „Protagonisti“ (94–112), kojom su skicirani životopisi Guida Segrea, talijanskoga poduzetnika koji je predsjedavao društvima za eksploataciju ugljena i čije je djelovanje usko povezano s podizanjem novih naselja, pa tako i Raše, zatim Gustava Pulitzera Finalija kao glavnoga projektanta budućega rudarskoga gradića te njegovih suradnika Zorka Laha i Franje Kosovela, dok se treći, Henrik Ukmar, tek povremeno spominje u navedenim biografskim crticama. Valja spomenuti da autor ne posvećuje prevelik prostor, nazovimo ih tako, kontroverznim temama međuraća, ali ih niti zaobilazi ili prešućuje. Kao što je u uvodnim poglavljima labinske događaje iz 1921. tek „okrznuo“ rečenicom-dvije i fotografijom „crvene straže“, u navedenim biografijama nije prikrio, ali ni posebno elaborirao činjenicu da su Segre i Pulitzer zbog židovskoga podrijetla bili obuhvaćeni rasnim zakonima s konca tridesetih godina, kao ni slovenske korijene trojice Pulitzerovih suradnika. S obzirom na to da je monografija razmjerno opsežno i sadržajno uravnoteženo djelo, opisani pristup sasvim je primjereno rješenje kojim je fokus zadržan na Raši kao postignuću onodobnoga graditeljstva, ali ne i izmještenom izvan širih društvenih okolnosti u kojima je izvedeno.

„Upravom za izvođenje radova“ (114–121) opisana je operativa toga graditeljskog pothvata, najvećim dijelom kroz sažete biografije vodećih inženjera i građevinskih tehničara, a doslovce materijalnoj povijesti nastanka Raše posvećeno je poglavlje „Veliko gradilište“ (122–175). Upravo je na ovih pedesetak stranica do krajnosti predodčen bogat arhivski i slikovni trag nastao tijekom podizanja rudarskoga gradića. Premda će se, možemo pretpostaviti, u brojne uskostručne, tehničke specifikacije zadubiti tek manji broj verziranih čitatelja, fascinira mogućnost da gotovo stoljeće poslije u detalje upoznamo građevinske pojedinosti o, primjerice, krovovima ili žbukanju, dok fotografski prilozi prikazuju, ponovno kao primjer, faze nastanka naselja kroz niz panoramskih snimaka iz istoga kuta, ali i tipove zidnih ili podnih pločica, upotrijebljenih u zgradama različite namjene. Konačno, na više se stranica

proteže i popis istarskih i talijanskih poduzeća koja su na različit način sudjelovala u izvođenju radova. Na ovo poglavlje nadovezuju se jednako detaljni opisi finaliziranih raških objekata u cjelinama „Stambene zgrade“ (176-201) i „Razne druge zgrade“ (202-261), za koje vrijedi uglavnom ocjena prethodnoga poglavlja, odnosno činjenica da brojni detalji neće privući šire, manje upućeno čitateljstvo, ali kako je autor istovremeno uspio naznačiti trud uloženi u osmišljavanje i izvedbu čitavoga projekta koji svakako jest trebao poslužiti kao spomenik režimu, neosporno je značio sveobuhvatnu modernizaciju i zamjetno poboljšanje životnih uvjeta rudara i njihovih obitelji.

„Umjetnici u Raši“ (262-271) ponovno je biografijama posvećeno poglavlje, a predstavljeni su kipari Ugo Carà i Marcello Mascherini, kao i njihova djela, sačuvana i ona druga, poznata tek kroz povijesne fotografije. Racovaz je tu kraćom crticom uvrstio i već prikazanoga arhitekta Pulitzera, očito smatrajući kako se u njegovoj aktivnosti prožimaju zanatska umješnost i umjetnička nadarenost. Protutežu artističkoj zaigranosti nalazimo već u idućem poglavlju, posvećenom administrativnim posljedicama nastanka novoga naselja. Koncem listopada 1937., neposredno pred inauguraciju, uslijedilo je „Osnivanje Općine Raša“ (272-281) i reorganizacija dotadašnjega lokalnog ustroja, predložena kroz preslik kraljevskoga dekreta i kartografski prikaz iz onodobnoga službenog glasila. Istraživački dio knjige zaključuju „Zanimljivosti“ (282-303), od kojih ćemo spomenuti tek ispravak uvriježene tvrdnje o 547 dana potrebnih za realizaciju naselja, što Racovaz upućeno ispravlja na stvarnih 1694, odnosno od 10. ožujka 1936. do 29. listopada 1940.

Kraćim autorskim „Zaključkom“ (304), uz već spominjanu „Bibliografiju“ (305-306) i „Zahvale“ (307), popunjene su posljednje stranice monografije, a na ondje istaknutu želju za valorizacijom raškoga nasljeđa moguće je nadovezati već naznačenu tvrdnju o ovoj monografiji kao temeljnoj pri nekim budućim istraživačkim avanturama. Naime, publikacija što ju je s marom oblikovao Rinaldo Racovaz do u tančine je prikazala nastanak materijalnih okolnosti i realne stambene/životne okvire u kojima sve od konca 30-ih godina 20. stoljeća naovamo egzistira raško stanovništvo. Za razliku od arhitekture i urbanističke povijesti koja dijeli suvremenu povijest toga kraja na dva razdoblja, prije i nakon podizanja naselja, bilo bi iznimno vrijedno proučiti proteklo stoljeće s gledišta društvene povijesti, povijesti rada i promjenjive egzistencijalne osnovice raških žitelja, pri čemu bi se, valja pretpostaviti, ukazala znatno slojevitija periodizacija. Drugim riječima, iako je urbanizacija toga

kraja uvelike dovršena prije više desetljeća, na život i svakodnevicu raških naraštaja od sredine stoljeća naovamo moralo se odraziti slabljenje te konačno dokidanje eksploatacije ugljena u čitavoj istočnoj Istri, kao i posustajanje brojnih industrijskih grana u najnovije doba. Povijest zgrada je napisana i opisana, na obuhvatni prikaz života u njima valjda neće trebati dugo čekati.

Mihovil Dabo

Ivan Žagar – Bojan Horvat – Željko Cetina – Luka Tidić, *Turizam Novigrada. Povijesni razvoj novigradskog turizma od 19. stoljeća do danas / Il turismo a Cittanova. Lo sviluppo storico del turismo a Cittanova dal XIX secolo ad oggi*, Novigrad – Cittanova: Grad Novigrad – Cittanova, 2019., 191 str.

Dvojezična monografija *Turizam Novigrada – Il turismo a Cittanova* donosi sintezu povijesti novigradskoga turizma i najbliže okolice od druge polovice 19. stoljeća do danas istražujući kako se turizam razvijao te kako je utjecao na opći razvoj novigradskoga kraja. U stvaranju knjige sudjelovala su četiri autora: Bojan Horvat je obradio razdoblje od prvih pojava toga fenomena u 19. stoljeću do konca 60-ih godina 20. stoljeća, Željko Cetina sedamdesete i osamdesete, uključujući i ljetnu sezonu 1991., Luka Tidić turizam od sezone 1992. do 2017., a Ivan Žagar infrastrukturne preduvjete i općenito pitanja razvoja turizma u regiji, opće napomene za međuratno razdoblje te one za razdoblje obnove turizma nakon Drugoga svjetskog rata, kao i pojedine činjenice za svako od navedenih razdoblja te je napisao uvodne napomene i zaključak. Knjiga je podijeljena na četiri poglavlja, a tekst je popraćen mnogobrojnim fotografijama i razglednicama (*kartolinama*) iz arhivske građe, tiska i privatnih zbirki.

„Uvod / Introduzione“ (6-19) sastoji se od dviju cjelina. Prvo dio „Tema, prostor, vrijeme / Il tema, il luogo, il tempo“ (6-10) piše Ivan Žagar te se osvrće se na literaturu koja je rabljena u pisanju ove monografije, navodeći da su uz opću literaturu koja se bavi poviješću turizma u radu korišteni arhiva Grada Novigrada, Turističke zajednice Grada Novigrada, kao i arhiva poduzeća Laguna Novigrad d.d., glasila poput *Glasa Istre*, *Glasa Novigrada*, *Novigradskoga lista*, *Plave lagune* i *Porečkoga glasnika*, a konzultirani su i doku-